

Віталій ТЕЛЬВАК,

доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) telvak1@yahoo.com

Василь ПЕДИЧ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Україна, Івано-Франківськ) viktoria_tel@yahoo.com

ВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДО МІФОЛОГІЗАЦІЇ: ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУСІЯХ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу найбільш міфологізованих в українській історіографії аспектів створення та функціонування львівської історичної школи М. Грушевського. Звернуто увагу на важливість наукового семінару, який провадив М. Грушевський у Львівському університеті як інституційної підвалини школи. Запропоновано чіткі критеріальні підходи до визначення кількісного складу галицької школи. Реконструйовано психологічний клімат та комунікативні практики львівського українознавчого осередку.

Ключові слова: М. Грушевський, львівська історична школа, науковий семінар, НТШ, психологічний клімат.

Літ. 12.

VITALIY TELVAK,

Doctor of Historical Sciences, professor of ancient history of Ukraine and special historical disciplines department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) telvak1@yahoo.com

VASYL PEDYCH,

Ph. D in History, associate professor of History and Political Science of Ukraine department Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ivano-Frankivsk, Ukraine) viktoria_tel@yahoo.com

FROM INTERPRETATION TO MYTHOLOGIZATION: MYKHAILO HRUSHEVSKIY LVIV HISTORICAL SCHOOL IN HISTORIOGRAPHICAL DEBATES DURING THE XX CENTURY

The article analyzes the most mythologized aspects of the establishment and functioning of Hrushevskiy's Lviv historical school in Ukrainian historiography. The attention is paid to the importance of scholarly seminar, which Hrushevskiy held in the University of Lviv, as the institutional foundation of the school. Besides, the distinct criterion approaches of determining the quantity of members the school included were put forward. The psychological climate and communication practices of Lviv assemblage were reconstructed.

Key words: M. Hrushevskiy, Lviv historical school, scientific seminar, NTSh, psychological climate.

Ref. 12.

Виталий ТЕЛЬВАК,

доктор исторических наук, профессор кафедры древней истории Украины и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) telvak1@yahoo.com

Василий ПЕДИЧ,

кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины и политологии Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа (Украина, Ивано-Франковск) yiktorija_tel@yahoo.com

ОТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ К МИФОЛЛОГИЗАЦИИ: ЛЬВОВСЬКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ШКОЛА МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ДИСКУССИЯХ XX ВЕКА

Статья посвящена анализу наиболее мифологизированных в украинской историографии аспектов создания и функционирования львовской исторической школы М. Грушевского. Обращено внимание на значительность научного семинара, которым руководил М. Грушевский во Львовском университете как институциональной ступени школы. Предложены четкие критериальные подходы к определению количественного состава галицкой школы. Реконструирован психологический климат и коммуникативные практики львовского украиноведческого кружка.

Ключевые слова: М. Грушевский, львовская историческая школа, научный семинар, НТШ, психологический климат.

Лит. 12.

Постановка проблеми. У фокусі дослідників науково-організаційної діяльності М. Грушевського цілком слушно перебуває його галицька школа як перший суто національний схоларний феномен гуманітарного плану. При цьому за більш ніж століття грушевськознавчої рефлексії довкола вивчення львівської школи накопичилося чимало стереотипних уявлень, котрі без жодної критичної перевірки надалі визнаються аксіоматичними, «мандруючи» сторінками багатьох наративів. Нижче ми хочемо звернути увагу дослідників на трьох найбільш поширених стереотипах у сприйнятті львівської школи, котрі, на наше переконання, заважають переосмисленню цього схоларного явища з урахуванням як постійно зростаючої джерельної бази, так і нових теоретичних пропозицій.

Аналіз досліджень. Проблема міфологізації ключових аспектів функціонування львівської історичної школи до сьогодні у якості самостійної не артикулювалася.

Мета статті – деконструувати найбільш популярні стереотипи при вивченні львівської історичної школи Михайла Грушевського.

Виклад основного матеріалу.

«...Справжнього семінара Грушевському не дозволено».

Наведена вище цитата походить зі спогадів видатного представника львівської історичної школи І. Крип'якевича. Вона фактично покликала до життя найбільш давній за походженням та найпопулярніший серед дослідників науково-організаційної діяльності М. Грушевського стереотип, пов'язаний зі структурною особливістю львівської школи. Йдеться про те, що М. Грушевський, окрім професорської посади у Львівському університеті, був також головою численних українських культурних інституцій, втім і Науково-Товариства імені Шевченка – цієї першої в анналах української культури некоронованої Академії наук. Поєднуючи університетську кафедру та головування в НТШ, М. Грушевський залучав своїх найбільш талановитих студентів, котрі проявили дослідницькі

амбіції на його науковому семінарі, також і до роботи в секціях і комісіях Товариства. Це й зумовило вже давно відзначену в науці організаційну особливість львівської історичної школи – її двоступеневість (Львівський університет і НТШ).

При цьому в українській історіографії головна увага у формуванні школи відводиться вишколу молодих дослідників у секціях і комісіях НТШ. Натомість, викладацька праця вченого у Львівському університеті маргіналізується – наголошується на його постійних конфліктах з представниками польської професорської корпорації, що нібито цілковито унеможливило повноцінний фаховий вишкіл української молоді. Не заперечуючи вагу добре вивченого на сьогодні польсько-українського протистояння в університеті галицької столиці, котре у висліді значно гальмувало поступ української науки в його стінах, все ж звернемо увагу, що витoki цього антагонізму сягають пізнішого, аніж приїзд М. Грушевського до Львова, часу – кінця XIX. Також згадані конфлікти могли мати радше емоційний вплив на якість викладацької праці українського вченого, адже запропонована ним номенклатура навчальних предметів залишалася незмінною протягом двадцяти років. Поряд із цим, всі представники галицької школи були студентами М. Грушевського і саме в стінах Львівського університету пройшли фахову селекцію на керованому ним семінарі. У підсумку, названі обставини роблять очевидною необхідність переосмислення значення Львівського університету у становленні галицької наукової школи. Вихідним моментом такої переоцінки бачимо потребу реконструкції наукового семінару М. Грушевського.

Особливістю педагогічної праці М. Грушевського у Львівському університеті, котра вплинула і на специфіку його наукового семінару, було те, що як професор, він знаходився в далеко гірших умовах порівняно зі своїми польськими колегами. Адже за статусом кафедра українського вченого була додатковою – другою кафедрою всесвітньої історії, створеною *ad personam* як результат польсько-українського політичного компромісу. Згадана обставина врешті відбилася й на назві кафедри М. Грушевського – «всесвітньої історії з особливим оглядом історії Східної Європи» з українською викладавкою мовою [11, 3–6].

Цю некорисну обставину для розвитку в університеті українських історичних студій М. Грушевський відчув одразу після свого номінування на львівську кафедру. Так, ще навесні 1894 р., погоджуючи з деканом філософського факультету А. Каліною своє майбутнє навчальне навантаження, молодий учений у листі до нього особливу увагу звернув на потребі запровадження семінару. Втім, виявилось, що оскільки кафедра українського вченого, як про це йшлося вище, перебувала на своєрідних других ролях на факультеті, а науковий семінар функціонував при основній кафедрі всесвітньої історії, то й звичайного наукового семінару молодому професору формально не належалося. Проблема полягала в тому, що науковий семінар у системі тогочасної освіти був самостійною адміністративною одиницею. Його запровадження передбачало виділення окремого приміщення, самостійного кошторису на преміювання праць найздібніших студентів і оплату роботи керівника, а також створення та утримання підручної бібліотеки [12].

На ці обставини у відповіді на згаданий щойно лист київського магістранта і вказав А. Каліна. Він окреслив два шляхи вирішення піднятої колегою проблеми. Перший полягав у провадженні семінару приватно у вільний від роботи час. Утім, оскільки новоіменованому професору йшлося про формалізацію своїх практичних занять, декан порадив зі своїх п'яти викладавоческих годин дві віддати на вивчення джерел, назвавши такі заняття за тогочасною традицією вправами [10, 5].

Відповідь польського колеги не задовольнила М. Грушевського, адже в такому випадку українська історична наука в університеті фактично опинялася на загумінку. Пере-

їхавши до Львова у вересні 1894 р., молодий професор із властивою йому енергійністю шукає можливості заснування при своїй кафедрі семінару класичного типу.

За підтримкою у цій справі він звернувся до свого приятеля у тих роках, посла до австрійського парламенту О. Барвінського. Досвідчений у галицьких справах О. Барвінський, перед тим, як дати пораду своєму протеже, обговорив справу з впливовими польськими діячами. Після консультацій, як і інші колеги, О. Барвінський вказав М. Грушевському на безвиглядність конфлікту з факультетом і порадив відмовитися від ідеї просити утворення семінару напряму у Відні.

Як свідчать протоколи засідань ради професорів філософського факультету, український учений вирішив дослухатися даних йому порад і не вносив офіційного подання про заснування семінару до міністерства через голову університетської адміністрації. За згаданими порадами і польських колег, і О. Барвінського, він переформатував власні викладові години. У його поданні на ім'я декана філософського читаємо: «На літній семестр заповів я виклади з історії Руси, 4 години, уважаючи одначе на пильну потребу (за браком відповідного семінара) вправи історичні, мушу змінити заповіджені виклади таким чином: Істория руси 3 год. (понеділок, второк, середа), Вправи історичні 1 година (четвер)» [4, 9 зв.].

Згадане подання було оперативно розглянуто та прийнято на засіданні ради професорів 13 березня 1895 р. Пропозиція українського вченого була одностайно підтримана присутніми на засіданні. Таким чином, М. Грушевський за даними йому порадами організував науковий семінар, котрий, за тогочасною традицією, отримав назву «Історичні вправи».

Як і радив йому О. Барвінський, через рік М. Грушевський підготував подання до освітнього міністерства, в якому він, звітуючи про успіхи своїх «історичних вправ», просив виділити фінанси на винагороду найкращих студентів, як це було у випадку класичних семінарів і мало, за думкою самого петента, стати першим кроком до надання його практичним заняттям бажаного статусу. Згадане подання М. Грушевського також одностайно було підтримане польськими колегами.

Втім, попри успішність історичних вправ М. Грушевського, незважаючи на його подання до міністерства і солідарну підтримку цієї справи колегами по факультету, класичний семінар по кафедрі української історії так і не був запроваджений з формальної причини – наявність такого семінару по основній кафедрі всесвітньої історії. Незважаючи це, внаслідок польсько-українського протистояння в університеті, яке від кінця XIX ст. посилювалося від року до року, в українських патріотичних колах провину за відсутність по кафедрі М. Грушевського класичного семінару було цілком несправедливо покладено на польську сторону. До поширення такого погляду у міжвоєнний час спрочинились саме учні українського професора, котрі виопуклювали польсько-український антагонізм в університеті та нарікали на перешкоди, котрі нібито умисно робилися їхньому вчителю [7, 89]. Без жодної верифікації згадане твердження безроздільно запанувало в грушевськознавчій літературі минулого та нашого століть. Більше того, гострота польсько-українського протистояння у міжвоєнний час і в роки війни помітно вплинула на подальше згущення фарб у змалюванні умов праці М. Грушевського в університеті.

Загалом же, незважаючи на формально розмитий статус, науковий семінар М. Грушевського у формі історичних вправ цілком виконав покладену на нього функцію фахового вишколу дослідників українського минулого, ставши інституційною підвалиною львівської школи. Саме на семінарі учні видатного вченого вперше пройшли солідну підготовку, що дала їм необхідні методологічні орієнтири і тверді знання історичних дис-

циплін. Власне якість здобутих у стінах університету знань і професійних навичок була підставою для залучення М. Грушевським молодих істориків у роботу секцій, комісій і видань НТШ – ще однієї творчої лабораторії галицької школи. В цілому, з'ясування особливостей функціонування наукового семінару з української історії актуалізує подальше переосмислення праці М. Грушевського у Львівському університеті в контексті становлення та структурної еволюції його наукової школи.

«...За двадцять років професор діждався вже мало не сотні своїх учнів...».

Як і заголовок попередньої частини статті, цей також взято зі спогадів І. Крип'якевича. Наведена цитата відсилає нас до не менш міфологізованої в українській історіографії теми кількісного виміру львівської історичної школи. Ще за життя М. Грушевського, переважно з нагоди ювілейних урочистостей, оприлюднювалися різні за кількісним складом списки представників його львівської школи. Вже у згаданих переліках була закладена методологічна помилка, котра вплинула на подальше хибне конструювання її персонального складу. Йдеться про ототожнення тогочасними дослідниками учнів-студентів автора «Історії України-Руси» у Львівському університеті з учнями-представниками його школи.

Ця тенденція розширення кола представників львівської школи за рахунок усіх його студентів набула особливої популярності в перших посмертних дописах, котрими сучасники, вшановуючи пам'ять трагічно померлого автора «Історії України-Руси», намагалися продемонструвати колосальність його науково-організаційної праці. Прикметно, що і тут найпомітнішими та впливовими для подальших дослідників були дописи саме представників львівської школи, від котрих можна було б очікувати більш виваженого підходу.

Не внесла ясності у проблему персонального представництва львівської школи і українська наука 90-х років минулого століття, котра, попри значний досвід обговорення схолярної проблематики у наукознавстві, знаходилася під значним впливом галицької міжвоєнної та діаспорної історіографії. Ба більше, подекуди навіть згадане коло учнів-студентів дедалі розширювалося, і до представників школи деякі сучасні дослідники схильні були зараховувати мало не всіх українських гуманітаріїв, котрим «пощастило» бути сучасниками М. Грушевського. Наслідком стали абсурдні, з погляду історіографічних реалій кінця XIX – початку XX ст., конструкції, в яких представниками львівської школи називаються В. Липинський, М. Василенко, Н. Полонська-Василенко або й К. Студинський (!). Звісно, згадані вчені, як і загалом українські гуманітарії доби національного відродження знаходилися під більшим чи меншим впливом історіографічних пропозицій М. Грушевського, але це жодним чином не узадатне їх перетворення на представників львівської історичної школи. Інакше сама школа налічувала б не одну сотню осіб, більшість з яких навіть не були особисто знайомі з автором «Історії України-Руси». Таких шкіл дидактичного типу, звісно, не буває.

Тож кого можемо вважати представником львівської історичної школи М. Грушевського? Відповідь на це питання вимагає чіткого критеріального підходу. Перший з визначених нами критеріїв є максимально формалізований і вбудовується у систему відношень «вчитель-учень»: представники школи повинні бути студентами українського професора, відвідуючи його лекції та науковий семінар. При цьому наголосимо неодмінність роботи початкуючих істориків у науковому семінарі, адже саме ця форма фахового вишколу надалі вважається класичною та була притаманна чи не всім історичним школам другої половини XIX – першої третини XX ст.

Далі, як писав сам М. Грушевський, ближче коло своїх учнів він запрошував додому на так звані *privatissima*, що було своєрідним продовженням наукового семінару, в якому також подекуди брали участь і молоді дослідники, котрі не навчалися в університеті. Ця,

за визначенням неформальна форма спілкування вчителя з учнями, не передбачала будь-якої фіксації кола його учасників.

Нагомість, дякуючи протоколам історично-філософічної секції НТШ, нам відомі ті студенти М. Грушевського, котрих він залучив до співпраці у структурах і виданнях Товариства. Останнє, нагадаємо, поряд із науковим семінаром університету, було інституційною підвалиною львівської школи. Тож саме ті учні автора «Історії України-Руси», котрі приймали участь у роботі історично-філософічної секції та комісіях Товариства, представляючи результати власних досліджень, котрі згодом після обговорення були презентовані на сторінках редактованих М. Грушевським наукових періодичних видань і повинні, на нашу думку, вважатися представниками львівської історичної школи.

Окрім названих вище формальних критеріїв, відзначимо необхідність усвідомлення учнями львівського професора своєї приналежності до ближчого кола його співробітників. Така своєрідна схолярна саморефлексія була особливо виправдана у випадку львівських студентів М. Грушевського, оскільки його предмети, внаслідок другорядного статусу кафедри, не були обов'язковими. Тож учні М. Грушевського повинні були приймати також участь у «звичайних» семінарах інших професорів, але вважали себе при цьому саме представниками львівської історичної школи. Сліди згаданої схолярної саморефлексії – через особливі форми звернення – присутні в листах учнів до вчителя, а також нерідко простежуються у взаємному листуванні представників школи.

Отже, до представників львівської наукової школи М. Грушевського, на наше переконання, можна зарахувати тих його учнів, котрі працювали у науковому семінарі вченого (і / або на його *privatissima*), отримали від нього тему наукової праці, результати якої обговорювали як на історичних вправах, так і на засіданнях секцій і комісій НТШ та, врешті, підготовлене дослідження оприлюднювали на сторінках редактованих ним періодичних видань («Записки НТШ», «Літературно-науковий вісник», «Записки УНТ», «Україна» та ін.). Також молоді дослідники мали визнавати свою приналежність до ближчого кола співробітників М. Грушевського.

Постає питання – хто з львівських учнів М. Грушевського підпадає під запропоновані вище критерії? Певну підказку у цій справі нам дав сам український учений, котрий уперше навів неповний перелік своїх ближчих учнів у написаній з нагоди сорокаріччя «Автобіографії»: «[...] Ідучи в хронологічному порядку, були то: Омел. Терлецький, Д. Коренець, Мир. Кордуба, Стеф. Томашівський, Стеф. Рудницький, Ол. Целевич, Юр. Кміт, Зен. Кузеля, Ос. Чайківський, Вас. Герасимчук, Ол. Сушко, Фед. Голійчук, Ів. Джиджора, Ів. Кривецький, Ів. Крипакевич й ин.» [3, 204]. Про коректність запропонованих вище критеріїв говорить той факт, що всі згадані дослідники пройшли фаховий вишкіл на лекціях та семінарі М. Грушевського, отримали від нього теми наукових праць, обговорюючи їх на засіданнях НТШ, а згодом презентували результати своїх пошуків на сторінках видань Товариства.

Крім названих вище п'ятнадцяти учнів М. Грушевського визначеним критеріям відповідають ще сім осіб. Відзначимо, що імена більшості з них у тих чи інших комбінаціях згадуються у дослідженнях, присвячених характеристиці науково-організаційної праці видатного вченого львівського періоду. За хронологією потрапляння на студії до Львівського університету назвемо імена Богдана Барвінського, Богдана Бучинського, Миколи Стадника, Федора Срібного, Івана Шпитковського, Меланії Бордун та Миколи Залізняка.

Як згадувалося вище, важливою для характеристики школи є схолярна саморефлексія самих її представників – як М. Грушевського, так і його молодших колег. Доступні нам джерела дозволяють говорити про усвідомлення представниками львівського осередку

власної приналежності до певного неформального наукового колективу. Керівник школи неодноразово з різних приводів згадував «моїх учеників», дбати про яких вважав для себе обов'язком [1, 41 зв. – 42]. Згадував М. Грушевський і про кількісні параметри своєї школи, пишучи про «не менше десятка молодих людей вправлених в історичну й археографічну методу» [5, 20].

Розуміння приналежності до творчого осередку, очолюваного автором «Історії України-Руси», було властиве і молодим колегам М. Грушевського. При цьому відзначимо, що самі початкуючі вчені, визнаючи себе насамперед учнями львівського професора, лише через певний час заговорили про сприйняття один одного у якості колег по науковому співтовариству. Тут визначальною для існування школи стала постать учителя – його харизма поступово цементувала внутрішню шкільні зв'язки. Тому лише від початку ХХ ст. в листах до М. Грушевського, а також у взаємному листуванні молодих істориків, ми натрапляємо на свідчення їхнього розуміння приналежності до певної творчої спільноти.

Підсумовуючи наші спостереження над персональним складом львівської історичної школи, звертаємо увагу на потребу розмежування «обривів» та «контурів» цього неформального об'єднання. У першому випадку дійсно маємо всі підстави говорити про сотні прихильників історіографічних ідей М. Грушевського, до яких відносимо не лише його студентів, але й багатьох знакових українських інтелектуалів кінця ХІХ – початку ХХ ст., що опанувала знання про власне минуле дякуючи працям автора «Історії України-Руси». Зрештою, через його школу «пройшло» тогочасне все українське суспільство того часу. Але сприйнявши сконструйовану М. Грушевським історичну ідеологію, ці люди самостійно обрали собі дорогу в українській науці. Власне ця обставина і є ключовою ознакою приналежності до наукової школи, котра окреслює її «контурі».

«...Стиль керівництва Грушевського – типово авторитарний».

Останній з виокремлених нами стереотипів постав як результат осмислення проблеми комунікативної природи та психологічного клімату львівської історичної школи. На відміну від своїх попередників, він є цілковитим витвором нашого часу. Хоча і його корені сягають галицької доби життя М. Грушевського, коли непоступливість вченого у принципових питаннях культурного та національного будівництва принесла йому «славу» авторитарного лідера. Конфлікт з українськими галицькими елітами, втім і з деякими представниками львівської історичної школи (наприклад, С. Томашівським та І. Кривецьким) напередодні Першої світової війни, у пізніший час «сприяв» поширенню такого погляду на весь спектр діяльності М. Грушевського. Втім, якщо його учні ніколи не називали вчителя «автократом», за них це зробили наші сучасники, екстраполюючи згадані конфлікти на середовище львівської школи. Так, без будь-якого заурення в проблему, з'явилося твердження, що «стиль керівництва Грушевського – типово авторитарний» [6, 262].

Некоректність такого твердження очевидна хоча б тому, що в ньому зовсім не врахована генеза проблеми, адже школа в активній фазі функціонувала протягом майже двадцяти років, тож природно було б очікувати й еволюцію моделей міжособистісних комунікацій. Очевидним виглядає те, що стиль спілкування молодого 28-річного професора з ненабагато молодшими від себе студентами мав би відрізнятися від тієї моделі комунікації, котру практикував стосовно учнів напередодні війни тоді вже визнаний патріарх української науки.

Налагоджуючи взаємини з молодшими колегами, М. Грушевський уже з перших днів перебування у Львові відверто декларував необхідність цілковито відвертої моделі спілкування, що було із симпатією сприйняте його учнями. Молоді адепти науки поступово привичаювались до відкритості при обговоренні різнопланових питань. Зменшенню

психологічної дистанції між М. Грушевським і його львівськими учнями сприяла незначна різниця у віці. Приміром, найстарший – Юрій Кміт – був лише на шість років молодшим від учителя. Середня ж різниця у віці з більшістю учнів складала 10-15 років і це значною мірою дозволяло керівнику школи та його молодшим колегам розмовляти «однією мовою».

Становленню позитивного емоційного клімату функціонування школи сприяло неодноразово артикульоване М. Грушевським розуміння цінності спільної праці над досягненням амбітної мети розбудови модерної української гуманітаристики. Він неодноразово наголошував своїм учням, що «студії передо всім будете робити не для диплому, а для знаття» [1, 36]. Згаданий громадський пафос М. Грушевського у служінні народу засобами науки поділяли також його учні, сприймаючи дані ним завдання як частину реалізації плану побудови Нової України.

Про формування М. Грушевським довірливих та емоційно-теплих взаємин зі своїми учнями свідчить також його розлоге листування. У зверненнях до молодших колег він неодмінно вживає такі вирази, як «Дорогий [ім'я]!», «Дорогий Товаришу!», «Високоповажний Добродію!», «Високоповажний пане Доктор!» та ін. Не менш характеристично М. Грушевський підписував свої листи до учнів: «Здоровлю Вас!», «З глибоким поважанням», «З глибокою повагою», «Цілую Вас», «Ваш М. Грушевський», «Прихильний Вам», «Вам щирий» тощо. В свою чергу, учні М. Грушевського, відгукуючись на його приязне довірливе ставлення, в своїх листах підкреслено демонстрували повагу та щирі симпатії. І. Крип'якевич, згадуючи ставлення молоді до М. Грушевського, писав: «Ми його дуже любили і шанували» [7, 99].

Вивчаючи становлення психологічного клімату львівської історичної школи можемо ствердити, що М. Грушевський значною мірою копіював «батьківський» стиль спілкування В. Антоновича зі своїми учнями. Львівський професор, як про це свідчать листи до молодших колег, вважав «попирання» їх кар'єрними сходінками за певний моральний обов'язок [9, 25]. Доводить сказане проблематика порушуваних у листах між львівським професором і його студентами питань. Домінували тут, звісно, фахові проблеми: оцінка власних творів, інтерпретація тієї чи іншої проблеми, складності в реалізації дослідницького проекту, отримання необхідних джерел і літератури, організація наукових відряджень тощо. М. Грушевський у своїх листах-відповідях постає як дуже емпатійна людина, здатна відчувати емоційний стан ближнього, його потребу поділитися радістю чи отримати розраду. Листи вченого сповнені порад досвідченої людини та обіцянок допомогти у вирішенні клопотів.

Нерідко відчуваючи свою провину перед учителем за недотримані обіцянки, його учні по-різному моделювали зворотну реакцію – в залежності від власного світосприйняття. Наприклад, докладно пояснивши М. Грушевському мотиви свого неузгодженого з учителем рішення взяти учительську посаду, В. Гарасимчук наприкінці листа оптимістично додає: «Потішаюсь, що П. Професор простяг!» [2, 71]. На протипагу останньому, панічно до закідів М. Грушевського ставився І. Джиджора. Це навіть змушувало львівського професора постійно вгамовувати песимістичні очікування учня. Так, на чергове самобичування І. Джиджори з приводу нездатності точно виконувати інструкції вчителя, М. Грушевський пише: «Об'яснявся Вам в любови неоднократно – що все-таки люблю Вас з отою розтріпаністю і небчислимістю, котрою Ви так неможливо шкодите й собі, й роботі» [8, 172].

Як і будь-який інший науковий колектив, львівська школа також не уникла численних конфліктів різного походження та тривалості. Найчастіше конфлікти між М. Грушевським і його учнями виникали на етичному ґрунті. Надзвичайно вразливий, за його сло-

вами, на «рутенську манеру скрізь дошукуватися укритих гадок», учений доволі жорстко реагував на будь-які прояви пліткарства та інсинуацій. Ще одним джерелом напруження між учителем та учнями було невідповідне виконання останніми його доручень. При цьому найбільше прикрих, але заслужених слів доводилося вислуховувати близьким учням. Про відвертість висловлювання М. Грушевським незадоволеності вчинками своїх учнів показово свідчить уривок з його листа до І. Джиджори: «Прикро міні дуже, що Ви так легко берете свої зобов'язання і так мало можна спуститися на Ваше слово. В таких молодих літах чоловік повинен старатися заробити собі репутацію солідності й словесности, а Ви робите навпаки!» [8, 61].

Цікаво, що попри той факт, що джерелом конфлікту були зазвичай учні М. Грушевського, саме він нерідко виступав ініціатором полагодження напруженої ситуації. Прикладом цьому може слугувати вже неодноразово згадуваний і добре висвітлений в історіографії конфлікт з С. Томашівським. Незважаючи на численні прояви прикрого для М. Грушевського демонстративного «іредентизму» свого учня, він зробив перший крок до примирення, написавши в «пацифікац[ійнім] настрою записку до Том[ашівського], щоб прийшов як що має час і гумор». Як свідчить щоденник М. Грушевського, з'ясування відносин тривало чотири (!) години. При цьому надзвичайно цікавими виглядають накопичені С. Томашівським претензії до вчителя. За словами останнього, «Томаш[івський] розводив свої жалі, дивувався тому, що я [...] відчувився від нього [...]; з свого боку дарував огірченне тим, що я відсунув його від Записок [...], закидав, що не підтримував його кандидатури на позиції, які йому «належали» – віцеголовство в секції і в Товаристві, я казав, що вважав його за молодим до сього». Остання фраза дає нам підстави поглянути на суперечку М. Грушевського з С. Томашівським крізь призму класичного конфлікту «батьків і дітей», коли старше покоління вчасно не зауважує амбіції молодшого.

Підсумовуючи наші спостереження над комунікативною природою та психологічним кліматом львівської школи, відзначимо, що вона значною мірою в цьому плані нагадувала київський осередок В. Антоновича, в якому був вихований М. Грушевський. Але на відміну від київської школи, незначний розрив у віці між ним і більшістю його учнів (10-15 років) природно скорочував психологічну дистанцію, поглиблюючи емоційну близькість. Все це сприяло становленню демократичного клімату школи, що проявлявся у міжособистісній комунікації, обговоренні наукових проектів, способів і форм їх реалізації та презентації. Згаданий демократизм був притаманний також культурі конфліктних ситуацій, адже свої рації сторони з'ясовували відверто, будучи налаштованими на швидке подолання суперечностей. Разом із тим, можемо зауважити й сюжети класичного конфлікту «батьків та дітей», коли керівник школи не завжди встигав реагувати на зростаючі амбіції учнів. Відзначимо також, що крізь призму відтворених комунікативних практик проглядає особистість самого М. Грушевського, як людини доброзичливої, прямолінійної та вимогливої як до себе, так і до найближчого кола співробітників.

Висновки. Здійснена вище спроба деконструкції деяких стереотипних уявлень при вивченні львівської історичної школи М. Грушевського свідчить про подальшу потребу переосмислення інших поширених у літературі оцінок багатопланової діяльності Великого Українця. Більшість з них виникли під впливом ідейних дискусій початку минулого століття, але внаслідок своєї давності настільки укорінилися у свідомості дослідників, що стали «звичним місцем» більшості наративів. Це також повинно стати поштовхом до переосмислення всієї української історіографічної класики XIX – першої третини XX ст., над якою подекуди надалі тяжіють пояснювальні моделі, витворені добою національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Відділ рукописів ЛННБУ імені В. Стефаника. – Ф. 61. – Оп. II. – Спр. 79.
2. Гирич І. Листи Василя Герасимчука до Михайла Грушевського / І. Гирич, Н.Самсоник // Василь Герасимчук. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Герасимчук : життя і творчість. – Львів, 1994. – С. 48–95.
3. Грушевський М.С. Автобіографія, 1906 / М. С. Грушевський // Великий Українець : Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – С. 197–213.
4. Державний архів Львівської області. – Ф. 26. – Оп. 7. – Спр. 387.
5. Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини / Михайло Грушевський // Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 24. – С. 17–21.
6. Колесник И. И. Научная школа : сетевая модель в украинском контексте / И. И. Колесник // Мир историка : историографический сборник. – Вып. 7. – Омск, 2011. – С. 256–269.
7. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) / Іван Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. : Ярослав Ісаєвич, упорядник Феодосій Стеблій]. – Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8. – Львів, 2001. – С. 75–140.
8. Листування Михайла Грушевського. – Т. 4 : Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. – Київ–Нью-Йорк : УІТ, ВД «Простір», 2008. – 552 с.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАУК). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 764.
10. ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 85.
11. ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 510.
12. Kawalec A. Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim – podstawy prawne i organizacja (1852 – 1918) / Agnieszka Kawalec // Історія та історики у Львівському університеті (до 75-річчя історичного факультету) : колективна монографія. – Львів : ПАІС, 2015. – С. 342–353.

REFERENCES

1. Viddil rukopysiv LNNBU imeni V. Stefanyka. – F. 61. – Op. II. – Spr. 79.
2. Hyrych I. Lysty Vasylia Herasymchuka do Mykhaila Hrushevskoho / I. Hyrych, N.Samsonyk // Vasyl Harasymchuk. Materialy do istorii kozachchyny XVII viku. Vasyl Harasymchuk : zhyttia i tvorchist. – Lviv, 1994. – S. 48–95.
3. Hrushevskiy M.S. Avtobiohrafia, 1906 / M. S. Hrushevskiy // Velykyi Ukrainets : Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho. – K. : Veselka, 1992. – S. 197–213.
4. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. – F. 26. – Op. 7. – Spr. 387.
5. Zapyska predlozhena arkhеоhrafichnii komisii prof. Hrushevskym v spravi vydannia korpusu materialiv do istorii kozachchyny / Mykhailo Hrushevskiy // Khronika NTSh. – Lviv, 1905. – Ch. 24. – S. 17–21.
6. Kolesnyk Y. Y. Nauchnaia shkola : setevaia model v ukraynskom kontekste / Y. Y. Kolesnyk // Myr ystoryka : ystoryohrafychesky sbornyk. – Вып. 7. – Омск, 2011. – S. 256–269.
7. Krypiakevych I. Spohady (Avtobiohrafia) / Ivan Krypiakevych // Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytzii, nauksi, suspilstvi / [vidp. red. : Yaroslav Isaievych, uporiadnyk Feodosii Steblii]. – Ukraina : kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats, 8. – Lviv, 2001. – S. 75–140.
8. Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. – T. 4 : Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho ta Ivana Dzhydzhory. – Kyiv–Niu–Iork : UIT, VD «Prostir», 2008. – 552 s.
9. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv (dali – TsDIAUK). – F. 1235. – Op. 1. – Spr. 764.
10. TsDIAUK. – F. 1235. – Op. 1. – Spr. 85.
11. TsDIAUK. – F. 1235. – Op. 1. – Spr. 510.
12. Kawalec A. Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim – podstawy prawne i organizacja (1852 – 1918) / Agnieszka Kawalec // Istorii ta istoryky u Lvivskomu universytetu (do 75-richehia istorichnoho fakultetu) : kolektyvna monohrafia. – Lviv : PAIS, 2015. – S. 342–353.

Статтю подано до редакції 18.02.2016 р.